

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

*Гжегож Червінський
(Польща)*

БАРОКОВА КОМПАРАТИВІСТИКА ВАЛЕНТИНИ СОБОЛЬ

**Соболь В. Українське бароко. Тексти і контексти. – Варшава :
Видавництво Варшавського університету, 2015. – 382 с.**

Книжка В. Соболь «Українське бароко. Тексти і контексти» є цінним доповненням до літератури, яка безпосередньо стосується теми українського бароко. Праця, яка підсумовує багатолітнє дослідження авторки літератури XVI–XVIII ст., написана українською мовою й видана у Варшаві. Суттю цієї монографії, якщо поглянути на неї з точки зору польського читача, є акцент на безперервності розвитку української літератури та поєднання її з польською й західноєвропейською писемністю. Особливістю рецензованої книжки є вдала спроба нового аналізу української історико-

культурної спадщини як складника європейської літератури і культури.

Щоб зрозуміти, у чому виявляється специфіка досліджень давньої української літератури, потрібно усвідомити факт, як не просто однозначно з'ясувати, відколи починається історія української літератури взагалі. Чи в середньовіччі, ще перед монгольською навалою, унаслідок чого літературна традиція Київської Русі, у тому числі «Слово про закон і благодать», «Слово о полку Ігоревім» та «Повість временних літ», могла бути беззаперечно потрактована як складова частина давньої української літератури? Чи значно пізніше, що підтверджувало б версію про належність пам'яток Київської Русі виключно до російської культури? Ці питання, яких не можна віднести до польської ситуації, у контексті східної слов'янщини стосуються фундаментальних справ, стаючи елементом дискусій про історичну тотожність сучасних українців. З одного боку, як писав до своїх земляків Іван Франко, «...ми не повинні забувати, що й перед Котляревським у нас було письменство і були писателі, було духовне життя»; з другого боку, більшість європейських дослідників не погоджуються на трактування письменства, котре розвивалося на території Київської Русі, як «українського», підкреслюючи, що запропонована М. Грушевським концепція «України-Русі» є анархізмом, бо «поняття “Україна” і “Русь” не перетиналися між собою ні в часі, ні в просторі, тому не можуть трактуватися рівнозначно».

Колишня радянська наука переконувала, що нова українська література народилася наприкінці XVIII ст. разом з «Енеїдою» Івана Котляревського. Докази на існування «передкотляревського» українського письменства надає книжка Валентини Соболя, яка стала чудовим прикладом порівняльного підходу до літератури українського бароко. Дослідниця подекуди виходить від вищезитованого І. Франком постулату й шукає українськості в літературі, що розвивається між Ренесансом і класицизмом на території сьогоднішньої України. Праця складається зі вступу, трьох об'ємних розділів і

закінчення. У додатку – цінний список видань творів українських письменників епохи бароко. У монографії наведено бібліографію використаної літератури, а також іменний покажчик і список творів. Книжку завершують стислі резюме польською, російською та англійською мовами.

У вступі В. Соболю презентує свій дослідницький погляд на літературу українського бароко, акцентуючи роль антропологічного підходу, на який її надихнули праці українських і польських літературознавців та істориків – Г. Сивоконя, Н. Яковенко, А. Менцвеля та ін. Водночас розглядає найважливіші наукові праці, які стосуються давньої української літератури, зокрема і двотомний збірник «Українське бароко», виданий за редакцією академіка Д. Наливайка. Далі авторка визначає методологічні засади, які закладено в основу монографічної книжки, а також окреслює її композицію. При цьому слід указати, що підрозділ «Методологічний підхід» – це теоретичний висновок з діапазону методології літературних досліджень, як і рефлексія про те, як потрібно по-сучасному розуміти українське бароко, як його відчитувати і повертати широкому читацькому загалу.

Розділ перший – «Ad fontes. Контекстуальний простір українського бароко» – має неоднорідну форму: кожний із чотирьох підрозділів порушує ніби іншу проблему, пов'язану з бароко. Висновок В. Соболю розпочинає від нового висвітлювання проблеми, яка хвилювала вчених від XVIII ст.: чим насправді було бароко? Цінність тих роздумів полягає не в доповненні стану досліджень, який – як указує на це дослідниця – є об'ємний, а у використанні компаративістичної перспективи. Учена порівнює свої теорії з поглядами польських, українських, італійських, німецьких, британських і російських дослідників, накреслюючи генезис явища, його географію і досягнення. Українське бароко вона розглядає в слов'янському контексті (найперше в польському та українському) і західно-

європейському. Тільки після ретельного опису підстав переходить до аналізу найважливіших ознак українського бароко і до рефлексій про можливі способи його інтерпретації в історії літератури. Однак і подальший виклад В. Соболя подано в багатьох історико-літературних контекстах – авторка показує, як формувався спосіб опису явища «бароко» в радянському літературознавстві у 80–х роках ХХ ст. (раніше дослідження народних ознак барокової літератури з політичних причин не було можливе, а навіть заборонене), а також у працях представників діаспори (передусім фундаментальні для сучасного літературознавства праці Дмитра Чижевського). Далі в критичному ключі розглядаються праці, які було видано після 1991 року.

Привертає увагу підрозділ, присвячений запропонованій І. Франком парадигмі періодизації української літератури, яка хоч і була до цього часу багаторазово порушена дослідниками, проте описано її досить узагальнено, а проблематика, пов'язана із самим методом вивчення художньої літератури автором «Украденого щастя», так і не була глибоко проаналізована. Вибрані прогалини в опрацюванні цієї тематики пробує заповнити В. Соболя, вправно й цікаво запозичуючи з концепції І. Франка методи аналізу, які стали допоміжними в сучасному дослідженні бароко. Авторка, як не дивно, не відштовхується від теорії І. Франка, хоча вводить його судження в сучасний літературознавчий дискурс.

У наступному підрозділі монографії Валентина Соболя досліджує братства та аналізує видавничу діяльність братчиків. У зв'язку з тим, що ця проблематика фігурує в історико-порівняльному контексті, відправною точкою в авторки є порівняння двох протилежних теорій на тему ролі братств в історії української культури: позиція П. Поліщука та погляди Л. Йовайші. Перший із науковців стверджував, що братські школи були створені для підтримки православ'я. На

думку Л. Йовайші, метою братства було поглиблення культу та суспільно-релігійна діяльність. В. Соболев після розгляду ще кількох інших поглядів зосереджується, однак, на видавничій діяльності братств, і вказує, що найбільш представницьким для українського видавничого руху було львівське братство. Видані ним книжки дослідниця презентує в рецензованій праці конкретно, цікаво, опирає свої висновки на історичних джерелах, а це надає праці науковій переконливості та об'єктивності.

У завершальній частині першого розділу порушено проблему братств, їхнього впливу на появу багатьох цікавих і цінних панегіриків про книжки, науку та освіту. Цей фрагмент є надзвичайно цікавим хоча б з того погляду, що авторка «видобула» малодосліджений дотепер пласт українського письменства. Панегірики в українській літературі не були такі популярні, як у польській, проте, як доводить В. Соболев, можуть стати цікавими як для шанувальників давньої літератури, так і для дослідників.

Другий розділ – «Феномен барокової історіографії: образ ментальності та щоденного життя» – має більш практично-аналітичний характер, ніж інші методологічно-історичні роздуми. У ньому науковець досліджує козацькі хроніки, такі як літопис Самійла Величка, літопис Григорія Грабянки чи правові документи Пилипа Орлика, щоб потім перейти до багатопланового аналізу дискурсу православної церкви та текстових репрезентацій міжконфесійних полемік. У подальшій частині розділу Валентина Соболев уводить категорію «приватності» і в антропологічній перспективі розглядає не тільки анонімну пам'ятку «Преславну Почаївську гору», але й щоденники, листи та приватні записки Дмитра Туптала, Йоасафа Горленка. Оглядаючи паралітературні документи, дослідниця інтерпретує драми Г. Кониського і Т. Прокоповича, а також вірші В. Григоровича-Барського, К. Зінов'єва, Д. Братковського та

анонімних творців. Із тих текстів професор В. Соболев «вико-пала» зображення побуту на українських землях барокового періоду, завдяки чому пізнаємо ментальність предків сучасних українців, їхній стиль життя, смаки, вподобання, погляди та зацікавлення.

Дещо особливий характер у цьому розділі займає дослідження, яке аналізує мотив сну в бароковій літературі. Авторка презентує тут оригінальні тексти К. Зінов'єва, Ф. Прокоповича та ін., використовуючи у своїх інспіраціях класичне дослідження Ю. Лотмана «Сон – семіотичне вікно». Інтерпретація В. Соболев, яка стосується топосу сну, є дуже цікавою, але позбавлена, на жаль (у даному випадку), ширшого компаративістичного контексту. Здається, що більш детальніше віднесення, наприклад, до польської поезії (у вигляді порівняльних аналізів текстів), хоч би до творчості З. Морштина, могло б не тільки збагатити аналіз нових тематичних паралелей, але й ще більше підкреслити оригінальні риси української поезії на тлі європейського бароко, тим паче, що про сон у польському бароко написано так широко, що складно цей аспект обійти в міжнародних компаративних студіях.

Третій розділ присвячено українській перекладній літературі доби бароко. Однак авторка звужує ділянку свого зацікавлення до доби бароко зрілого та пізнього. Так, задумана періодизація віддзеркалена й у двох підрозділах третього розділу, перший із яких присвячено перекладній літературі від другої половини XVI ст. до першої половини XVII ст., другий – письменству другої половини XVII ст. і XVIII ст.

У цій частині книжки В. Соболев розглядає літературу українського бароко як частину загальноєвропейського культурного надбання. Перекладне письменство мало бути – згідно із засадою дослідниці – містком між Сходом та Заходом. Авторка намагається переконати, аналізуючи твори В. Попеля,

Т. Щуровського, Л. Кишки, С. Тодоровського, Г. Сковороди та багатьох інших, що творчість українських барокових письменників, де публічне переплітається з приватним, належить до західноєвропейської літератури, доводячи це на багатьох прикладах.

В Україні перекладали найрізноманітніші жанри, типи і різновиди письменства. Серед барокових перекладів натрапляємо як на поезію, так і на драму, афоризми, історіографічні листи чи моралістику. Українці перекладали з латинської, грецької і сучасних мов. Західноєвропейські тексти проникали до українських канонів за польським (і частково чеським) посередництвом. З цієї точки зору не дивує факт, що в розділі, де мовиться про перекладну літературу, Валентина Соболь посилається на низку польських праць дослідників слов'янського бароко, таких як історик Януш Тазбір чи літературознавець Ришард Лужний. Власний аналіз українських творів відносить до праць польських письменників – не тільки, зрештою, барокових: Лукаша Гурницького, Яна Кохановського, Героніма Морштина, Анджея Морштина, Петра Скарги та ін. Таким чином дізнаємося, що українські письменники чудово знали старопольську літературу. Це засвідчують часті натяки, парафрази, переробки польських текстів. Іншою важливою інформацією для польського читача може бути факт, що українська драма виникла на українсько-польському пограниччі у двомовній формі.

Розділ «Перекладна література українського бароко» є найбільшою частиною рецензованої монографії, а додатково – поза багатосюжетністю й детальністю аналізу окремих творів – характеризується найширшим контекстовим ареалом. Компаративістичний підхід сам по собі набирає часом майже барокових рис (як багатство форм), через що, не відходячи від одиничного аналізу, дослідниця водночас володіє високим рівнем узагальнення, показуючи різнорід-

ні способи функціонування українського бароко на загальноєвропейському просторі, а також способи формування синкретизму естетичної і світоглядної відкритості на ґрунті українського бароко. Уміння використовувати одночасно деталі та широкий компаративістичний контекст викликає захоплення й заслуговує визнання, засвідчує високу компетенцію авторки.

Останній розділ, як і ціла книжка В. Соболя, показує українську літературу XVI–XVIII ст. не як паралельне чи епігонське явище відносно європейського бароко, а як органічну складову культурної спадщини Західної Європи, як її східнослов'янський, що виріс із візантійсько-православної традиції, варіант. Але що найвагоміше: варіант, а не еквівалент! Можна сподіватися, що таких праць буде з'являтися найближчим часом більше. Давня українська література повинна зайняти належне місце в історії європейської літератури.

Насамкінець варто сказати кілька слів про видавничий кшталт рецензованої книжки, оскільки художнє оформлення, верстка та редакція тексту виконані на високому рівні, що відповідає критеріям, які висуваються до наукових публікацій. Жаль, що подане в книжці резюме польською мовою відображає тільки стислий зміст публікації. Адже українська мова не належить до мов, повсюдно в Польщі відомих, тому звучує, зрозуміло, коло потенційних читачів, хоча компаративістичні студії над українським бароко могли б зацікавити не тільки спеціалістів у галузі східнослов'янського літературознавства.

Переклад з польської М. Олійник